

Verba nozīmju nošķiršana: teorija un prakse

Verb sense distinction: Theory and practice

Ilze Lokmane

Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija
E-pasts: ilze.lokmane@lu.lv

Laura Rituma

Mākslīgā intelekta laboratorija
Matemātikas un informātikas institūts, Latvijas Universitāte
Raiņa bulvāris 29, Rīga LV-1459, Latvija
E-pasts: laura@ailab.lv

Rakstā aplūkoti elektroniskā resursa „Latviešu valodas leksiskais tīkls” (*Latvian WordNet*) veidošanas principi un tapšanas gaita, jo īpaši resursa izveidei nepieciešamā daudznozīmīgu vārdu nozīmju sistēmas pārskatīšana un vienotu nozīmes šķiršanas kritēriju izstrāde. Vārdu nozīmju pārskatīšana ir nepieciešama, pirmkārt, lai pārliecinātos, vai vārdnīcā minētā nozīmju sistēma laika gaitā nav mainījiesies, otrkārt, lai elektroniskās vārdnīcas *Tēzaur.lv* šķirkli padarītu pārskatāmu un lietotājam viegli uztveramu un, treškārt, lai atvieglotu elektroniskajā resursā iekļaujamo semantisko attiecsmju – sinonīmijas, hiponīmijas, meronīmijas un antonīmijas – noteikšanu.

Teorētiskajā daļā īsi raksturotas galvenās semantikas atziņas, kas attiecas uz daudznozīmīgu vārdu, īpaši verbu, semantisko struktūru saistībā ar leksikogrāfijas praksi, – atsevišķu nozīmju jeb leksiski semantisko variantu tipu, savstarpējās attiecsmes, skaidrošanas veidi un attēlošana vārdnīcā. Galvenā uzmanība veltīta nozīmju nošķiršanas kritēriju aprakstam un analīzei, korpusa datu izmantošanai nozīmju nošķiršanā, tuvāk aplūkots arī nozīmes nianšes jēdziens un nianšu attiecsmes ar virsnozīmi.

Raksta empīriskajā daļā detalizēti aplūkota trīs dažādas semantikas un saistāmības verbu *domāt*, *spēlēt* un *dot* nozīmju sistēmas izveide. Nozīmju nošķiršanā izmantoti šādi kritēriji: semantisko elementu analīze, semantiskā saistāmība, sintaktiskā saistāmība, iespēja aizstāt ar sinonīmu vai ekvivalentu citā valodā. Konstatēts, ka nozīmju nošķiršanas pamatā liekams kritēriju kopums un tas, kuri kritēriji izrādās svarīgāki, atkarīgs no verba semantiskās grupas.

Atslēgvārdi: elektronisks valodas resurss; leksiskā semantika; daudznozīmība; sinonīmija; saistāmība.

Ievads

Šī raksta tapšanu rosināja nepieciešamība pārskatīt un, ja nepieciešams, mainīt latviešu leksikogrāfiskajos avotos, resp., latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, atrodamo vārdu semantikas dalījumu atsevišķās nozīmēs jeb leksiski semantiskajos variantos. Šāda vajadzība ir radusies, veidojot jaunu elektronisku resursu latviešu valodai.

„Latviešu valodas leksiskais tīkls” (angļu val. *Latvian WordNet*; turpmāk tekstā LVLT) ir leksiski semantisks resurss, kurā tiek attēlotas semantiskās attiecības starp vārdiem, precīzāk, vārdu nozīmēm¹. Šāds resurss jau ir izveidots gandrīz visām Eiropas valodām (sk., piem., *EuroWordNet*). Tīkla pamatvienība ir sinonīmu kopa (angļu val. *synset* no *a set of synonyms*), kuru veido gan absolūtie, gan tuvie sinonīmi jeb vārdi kādā konkrētā nozīmē, kas ir identiska vai līdzīga cita vārda konkrētai nozīmei. Tātad, lai izveidotu sinonīmu kopas, ir ļoti svarīgi vispirms identificēt un skaidrot pašas nozīmes. Starp sinonīmu kopām tiek veidotas dažādas citas semantiskās attiecības – hiponīmija jeb virsjēdziena un apakšjēdziena attiecības, meronīmija jeb daļas un veselā attiecības, antonīmija jeb pretstata attiecības u. c. (par paradigmaticajām attiecībām leksiskajā semantikā sk., piem., Cruse 2004, 143–176). Datorlingvistikā šāds resurss būs nozīmīgs teksta automatiskā semantiskā analīzē, un arī dažādos citos lingvistiskos pētījumos tas ļaus apkopot un analizēt resursā iekļautās sakarības, izmantojot mūsdienu tehnoloģiskās iespējas. Tas būs noderīgs arī valodas apguvējiem, jo ļauj ātri iegūt informāciju gan par vārda nozīmēm, gan semantiskajām attiecībām ar citiem vārdiem.

Paredzēts izveidot sinonīmu kopas un citas semantiskās attiecības 5000 biežāk lietoto patstāvīgo vārdu nozīmēm, lietojuma biežumu nosakot pēc statistikas „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā” (turpmāk tekstā – LVK2018; par korpusu plašāk sk. Levāne-Petrova 2019). Projektā izmantotais resurss ir Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas veidotā un uzturētā latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca internetā *Tēzaurs.lv* (turpmāk tekstā – Tēzaurs), kurā ir apvienots materiāls no vairuma līdz šim izdoto latviešu valodas vārdnīcu, kā arī dažiem enciklopēdiskiem resursiem. Tomēr Tēzaurā ietverto nozīmju inventāru izvēlētajiem vārdiem tika nolemts vispirms pārskatīt, lai izveidotu iespējami konsekventu, ne pārāk sīku un ne pārāk vispārīgu nozīmju šķīrumu, kas noderētu projekta mērķim.

Tāpēc šajā rakstā tiks analizēta darbības vārdu leksiski semantisko variantu jeb atsevišķu nozīmju nošķiršanas problemātika. Galvenā uzmanība pievērsta kritērijiem, pēc kuriem iespējams noteikt, cik un kādas nozīmes vārdam piemīt. Tā kā līdzšinējā latviešu leksikogrāfijas praksē šie kritēriji aplūkoti fragmentāri saistībā ar atsevišķu verbu (sk., piem., Bāliņa 1972) vai atsevišķu tematisko grupu (sk., piem., Freimane 1983) semantiku, rodas nepieciešamība veidot vienotu pieeju vismaz vienas vārdšķiras robežās.

¹ LVLT veidošana ir uzsākta Latvijas Zinātnes padomes projektā „Latviešu valodas *WordNet* un vārdu nozīmju nošķiršana” (Izp-2019/1-0464), kurā piedalās abas šī raksta autore.

Raksta pirmajā nodaļā ir aplūkoti projektā izmantotie resursi un izvirzītie uzdevumi. Otrajā nodaļā īsi raksturota vārda leksiskā nozīme un tās atspoguļošana vārdnīcās, savukārt trešā nodaļa ir veltīta verba nozīmju nošķiršanas kritēriju analīzei. Ceturtajā nodaļā iztīrīta vārda nozīmes nianšu izpratne, kas ir viena no sarežģītākajām un līdz šim vismazāk aplūkotajām problēmām vienvalodas skaidrojošajās vārdnīcās, un arī šajā rakstā to nav iespējams pilnībā atrisināt, tikai ieskicēt projektā izvēlētos risinājumus. Lai parādītu, kā minētie kritēriji darbojas praksē, rakstā ir iekļauta arī empīriskā daļa, kurā aplūkota trīs dažādu semantisko grupu verbu polisēmija un analizēts nozīmju šķīrums pēc izvēlētajiem kritērijiem.

1. „Latviešu valodas leksiskā tīkla” izveides resursi, rīki un pirmie uzdevumi

Kā raksta ievadā minēts, LVLT izveidē galvenais resurss ir Tēzauris – skaidrojošā vārdnīca, kurā apkopots līdzšinējo skaidrojošo vārdnīcu un citu resursu materiāls. Četri primārie avoti Tēzaurā ir „Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca” (1972–1996, turpmāk tekstā – LLVV), Kārļa Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīca” (1923–1932) un tās papildinājumi (1934–1946), kā arī „Latviešu konversācijas vārdnīca” (1927–1940). Biežāk lietoto vārdu skaidrojums pamatā pārņemts no LLVV, tātad veidots pagājušā gadsimta otrajā pusē. LLVV veidojis autoru kolektīvs, šķirkļi sadalīti starp autoriem pēc alfabētiskā, nevis semantisko grupu principa, turklāt pirmā sējuma izdošanu no pēdējā šķīr krietns laika sprādis, tāpēc nozīmju nošķiršanas kritēriji un skaidrojumu izveide nav īstenota konsekventi. Kā pētījumā par nozīmīgākajām vienvalodas vārdnīcām konstatējis Juris Baldunčiks (2012, 118), jau pirmā LLVV sējuma recenzenti norādījuši, ka nozīmes reizēm skaidrotas pārāk sīki, reizēm pietrūkst vispārīgāka skaidrojuma. Dažkārt konstatējami lieki nozīmes komponenti, bet citkārt kāda būtiska komponenta trūkst.

Kopš LLVV izdošanas vārdu nozīmes var būt arī mainījušās – kāda nozīme nākusi klāt, kāda kļuvusi vispārīgāka, izveidojies jauns nozīmes pārnese. Daļu no šīm pārmaiņām ir fiksējuši „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas” (2003–2019, turpmāk tekstā – MLVV) veidotāji, tomēr, pētot MLVV iekļauto materiālu, nākas secināt, ka arī tur par pamatu daudzkreiz izmantots LLVV nozīmju dalījums. Daudznozīmīgiem vārdiem nozīmju skaitu mēģināts mazināt, piem., verbam *iet* LLVV ir dotas 15 nozīmes, bet MLVV – 10, pakārtojuma saiklim *ka* LLVV ir 10, bet MLVV – 5 nozīmes. Kā norāda vārdnīcas autori, nozīmju skaita samazinājums nenozīmē, ka līdz ar to būtu nepilnīgi atklāta attiecīgā vārda semantiskā struktūra. Atbilstoši vispārinot skaidrojumu, var panākt, ka tas aptver lielāku attiecīgās leksēmas semantiskās struktūras daļu (Zuicena 2010, 370).

Minēto iemeslu dēļ projekta sākumā tika izvirzīts mērķis pārskatīt 5000 vārdu nozīmju. Lai noprastu, cik liela būtu atšķirība, ja nozīmju sadalījumu veidotu pilnībā no jauna, tika veikts eksperiments, kurā šī raksta autore neatkarīgi viena no otras noteica nozīmju šķīrumu desmit daudznozīmīgiem vārdiem, balstoties tikai uz lietojumu LVK2018 un “LR 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpusā” (turpmāk

tekstā – Saeimas korpuss), un pēc tam salīdzinot vienojās par galarezultātu. Izveidotā nozīmju sistēma un nozīmju skaits vairākos gadījumos krietni atšķirās no LLVV un MLVV dotā. Taču paredzamais darbs veidot nozīmju šķirumu pilnībā no jauna, balstoties tikai uz lietojumu korpusā, būtu ļoti laukietilpīgs, turklāt tas daļēji pārklātos ar LU Latviešu valodas institūta jau veikto darbu, tāpēc kopumā tika nolemts izmantot Tēzaurā esošo nozīmju daļījumu kā pamatu, kas tiktu pārstrādāts pēc vienotiem nozīmju šķiršanas kritērijiem. Vienlaicīgi MLVV tiek izmantots kā būtisks papildu avots, lai salīdzinātu un ņemtu vērā leksikogrāfu paveikto mūsdienās.

Nozīmju pārskatīšanai tiek izmantots speciāli projekta mērķiem izstrādāts rediģēšanas rīks. Tajā ir iespējams: 1) rediģēt šķirkli, mainot vārda nozīmes, to secību un skaidrojumu, 2) aplūkot dažādus piemērus no dažādiem korpusiem un pievienot tos šķirkļa vārda nozīmēm vai ar šķirkļa vārdu saistītiem stabiliem vārdu savienojumiem, 3) veidot sinonīmu kopas un citas semantiskās attieksmes starp dažādu vārdu atsevišķām nozīmēm.

Piemēru kopa, kas tiks izveidota projekta gaitā, ir paredzēta vairākiem mērķiem. Pirmkārt, piemēru atlase un pievienošana ļauj novērtēt, vai vārda nozīmju inventārs atbilst piemēriem un ir iespējams saprast, pie kuras nozīmes katrs piemērs pievienojams. Otrkārt, piemēri noder Tēzaura publiskajai versijai, lai lietotājam vārda nozīmes skaidrojums būtu vieglāk uztverams. Līdz šim Tēzaurā redzami piemēri ir automātiski atlasīti no LVK2018 un parādās pie šķirkļa kopumā, bet tagad tie pievienoti pie katras nozīmes. Jāpiebilst, ka Tēzaura publiskajā versijā tiek rādīti tikai pāris reprezentatīvu piemēru. Savāktā piemēru kopa katrai nozīmei ir plašāka, un tā noder trešajam mērķim – tie ir apmācības dati, ko izmanto, lai trenētu datoru automātiskai vārdu nozīmju nošķiršanai.

2. Vārda leksiskā semantika un tās atspoguļošana vārdnīcās

Vārda leksiskā nozīme visbiežāk tiek definēta šādi: „Vispārināts reālijas (īstenības priekšmeta, parādības, dzīvas būtnes, abstrakta jēdziena) atspoguļojums apziņā” (Skujīņa 2007, 210). Patiesībā vārda nozīme veidojas kā vesela pazīmju kompleksa mijiedarbe. Šīs pazīmes ir: vārda attieksmes ar realitāti, asociācijas, kas saistītas ar apzīmētajām reālijām, attieksmes ar citiem vārdiem leksikas sistēmā un attieksmes ar citiem vārdiem teikumā un tekstā (Jackson 2002, 15). Par šo pazīmju izmantošanu nozīmes noteikšanā būs runa 3. un 4. nodaļā.

LVLT izveidē īpaši svarīgas ir atziņas par vārdiem ar vairākām nozīmēm jeb daudznozīmīgiem vārdiem. Atsevišķajām nozīmēm jeb leksiski semantiskajiem variantiem² ir zināma semantiska kopība, kas ļauj tās atzīt par viena vārda elementiem (Laua 1981, 19). Atšķirībā no strukturālas ievirzes teorijām, kas cenšas saskatīt skaidras robežas starp atsevišķām vārda nozīmēm (sk., piem., Cruse 2004, 108–114), kognitīvajā lingvistikā noraida klasisko kategoriju izpratni un uzskata,

² Īsuma labad raksta autore lieto terminu *nozīme* gan leksiski semantiskā varianta, gan vispārinājuma nozīmē.

ka vārda nozīmju lauks ir nepārtraukts, difūzs un atsevišķu nozīmju fiksēšana ir saistīta ar zināmu shematizāciju (Saeed 2000, 353–358; Žilinskaite-Šinkūniene 2013, 159). Tomēr, tā kā daudznozīmības koncepcija ir balstīta uz atzinumu par leksiskās nozīmes diskretu organizāciju, pētnieki, jo īpaši leksikogrāfi, cenšas saskatīt stingras robežas tur, kur patiesībā vērojama neskaidra, izplūdusi starpzona (Taylor 2009, 144). Tādējādi nozīmju robežošanās visumā ir neizbēgama (tas tuvāk aplūkots raksta empīriskajā daļā), vienlaikus dalījums vārdnīcā jāveido tā, lai robežgadījumu nebūtu pārmērīgi daudz.

Leksiskās nozīmes sakarā svarīga arī prototipu teorija, kuras pamatā ir atziņa, ka kategorijām ir savs tipiskais pārstāvis un pārējie mazāk tipiskie pārstāvji, vismazāk tipiskie veido kategorijas perifēriju (Cruse 2004, 101). Daudznozīmīgu vārdu analīzē par pamatnozīmi atzīst prototipu, bet perifēriskos semantiskās struktūras locekļus – par atvasinātām nozīmēm. Verba nozīmju noteikšanā prototipiskās situācijas dalībnieki pretstatāmi atvasināto nozīmju situācijas dalībniekiem. Piem., verba *grūst* nozīmes veidojas šādi (Kuplā 2014, 83):

- 1) dzīvs subjekts pārvirza nedzīvu reāliju (*zēns grūž lodī*);
- 2) dzīvs subjekts fiziski ietekmē dzīvu reāliju (*spēlētājs grūž pretiniekam ar nūju*);
- 3) dzīvs subjekts maina nedzīvas reālijas konsistenci (*saimniece grūž miežus*);
- 4) dzīvs subjekts maina dzīva objekta stāvokli, iesaistot abstraktā objektā (*viņi grūž mūs karā*).

No kognitīvās lingvistikas pētījumiem izriet arī, ka vairums (ja ne visas) atvasināto nozīmju veidojušās uz metaforiska vai metonīmiska pārnese pamata (sk., piem., Cruse 2004, 110; Paducheva 2004, 155–176; Taylor 2009, 124–143). Leksikogrāfijas prakse gan rāda, ka ne vienmēr metaforisks vai metonīmisks pārnese nosaukums kā atsevišķa nozīme. Turklāt iespējams arī radošs vārda lietojums jaunā kontekstā jeb individuāla metafora, un nav viegli noteikt, vai tas fiksējams vārdnīcā vai ne. Jaunu nozīmju veidošanās ir process, tāpēc dažkārt nav nepārprotami nosakāms, vai tekstā ir vecās nozīmes lietojums neierastā kontekstā, pastāvošas nozīmes nianse vai jauna patstāvīga nozīme.

Jāuzsver arī, ka pieeja semantikā un leksikogrāfijā atšķiras. Semantikas pētījumos ir svarīgi izprast leksiskās semantikas būtību un ilustrācijai var izmantot tikai dažus izdevīgus piemērus, savukārt leksikogrāfam ir jānonāk pie diskretas jeb konkrētos leksiski semantiskos variantos dalītas semantiskās struktūras, turklāt leksikogrāfs nevar izvairīties no neērtiem vārdiem (sk., piem., Stammers 2008). Cenšoties vārdnīcā pēc iespējas pilnīgāk atklāt vārda leksisko semantiku un sniegt labus piemērus, ir jāsaikars ar vairākām problēmām. Pirmkārt, pārkāpjot sīkas nozīmju dalījums padara šķirkļus milzīgus un nepārskatāmus, lietotājam grūti orientēties un atrast sev nepieciešamo, otrkārt, sīkas nozīmes nianse spēj noskaidrot leksikogrāfs, tomēr parastam lietotājam bez valodnieka izglītības ir grūti šo šķirumu uztvert, treškārt, arī automātiskajiem algoritmiem vajag daudz vairāk apmācības paraugu, lai uztvertu atšķirību.

LVLТ izveidē mēģināts apvienot divus mērķus – gan izveidot tādu nozīmju šķirumu, kas ļauj labi saprast, kurā nozīmē katrs piemērs iederas, gan tādu, kas ļauj

apvienot vārdu nozīmes sinonīmu kopās. Pirmā mērķa labad drīzāk jāveic nozīmju vispārināšana un skaita samazināšana, salīdzinot ar līdzšinējo skaidrojošo vārdnīcu devumu, turpretim otrais mērķis prasa pēc iespējas saglabāt nozīmju nianses, jo sinonīmiskas attieksmes nereti veidojas nevis starp nozīmēm, bet, piem., starp viena vārda nozīmi un cita vārda nozīmes niansi.

3. Nozīmju nošķiršanas kritēriji

Verbu nozīmju nošķiršanā izvirzīti trīs galvenie kritēriji: semantisko elementu analīze (sk., piem., Cruse 2004, 239–254), semantiskā un sintaktiskā saistāmība (sk., piem., Freimane 1983, 34–57), kā arī iespēja aizstāt ar sinonīmu (sk., piem., Jackson 2002, 94). To praktiskais izmantojums parādīts 5. nodaļā, tāpēc šeit īsi raksturosim šo kritēriju būtību un ar to lietošanu saistītās problēmas.

Semantisko elementu analīze ir mēģinājums vārda nozīmi sadalīt sīkāk, resp., noteikt komponentus, no kuriem nozīme sastāv, piem., *skriet* – ‘virzīties, ar kājām pārmaiņus samērā spēcīgi, elastīgi atsperoties no zemes, tā ka brīžam kājas neskar zemi’ (LLVV). Leksikogrāfijas praksē šādu vārda nozīmes skaidrošanas paņēmieni izmanto visai plaši un dēvē par aprakstošu. Svarīgi atrast būtiskās pazīmes, t. i., tās, kas raksturojamo reāliju atšķir no citām, un neminēt lieku informāciju. Specifisko pazīmju skaitam jābūt pietiekamam (Zuicena 2010, 370), un skaidrojumā izmantotajiem vārdiem jābūt vienkāršākiem par pašu skaidrojamo vārdu (Jackson 2002, 93).

Tomēr ar metodes izmantojumu saistītas vairākas problēmas. Pirmkārt, problemātiska ir semantisko elementu noteikšana, ņemot vērā, ka tiem var būt dažādas vispārinājuma pakāpes (Cruse 2004, 254–257). Vislabāk semantiskos elementus var noteikt, salīdzinot, piem., divu vārdu nozīmes vai viena vārda lietojumu dažādos kontekstos.

Otrkārt, problēmas rada semantisko elementu nosaukšana, jo jāizmanto dabiskās valodas vārdi un no vārdu izvēles var būt atkarīga arī semantisko elementu identificēšana. Šo problēmu cenšas risināt, izvēloties ierobežotu skaitu vārdu, kurus izmanto citu vārdu nozīmju skaidrošanai (vairāk par to sk., piem., Wierzbicka 1996, Goddard 1998). Tomēr tāda semantisko elementu inventāra, kas būtu izmantojams visu kādas valodas vārdu skaidrošanai, nav, un jādodomā, ka tāds nav iespējams vai arī tas būtu pārāk apjomīgs, lai būtu ērti izmantojams.

Treškārt, semantisko elementu skaits nav galīgs; praksē katrs pētnieks izvirza sava pētījuma mērķim atbilstošu semantisko elementu komplektu. Tomēr leksikogrāfa darbā un arī elektronisko resursu veidošanā šāda pieeja nav atrisinājums, jo jāaptver visa valodas leksika.

Ceturtkārt, pat ja detalizēta semantisko elementu analīze ir iespējama, tomēr nav konkrēti nosakāms, cik un kādiem semantiskajiem elementiem jāatšķiras, lai vārdnīcā fiksētu dažādas nozīmes. Šeit konsekvents risinājums nav iespējams, un leksikogrāfa darbā parasti tiek izmantota intuīcija, lai noteiktu, kuri semantiskie elementi ir tik būtiski, ka to maiņa rada jaunu nozīmi. Ja katru gadījumu, kad

kāds semantiskais elements atšķiras, uzskatītu par jaunu nozīmi, iegūtu pārāk sīku nozīmju dalījumu.

Verbu **semantiskā saistāmība** ietver aprakstītās situācijas dalībnieku jeb argumentu semantiskās lomas (piem., darītājs, cietējs, izjutējs, ieguvējs, adresāts, līdzeklis) un vispārīgās semantiskās pazīmes (piem., *dzīvs / nedzīvs, persona / ne-persona, abstrakts / konkrēts, skaitāms / neskaitāms*). Līdzīgi kā semantisko elementu skaits, arī semantisko lomu skaits nav galīgs, un dažādās teorijās un dažādos pētījumos lieto atšķirīgus semantisko lomu kopumus (Saeed 2000, 149–178).

Tomēr galvenā problēma šīs metodes izmantošanā ir tā, ka nav precīzi nosakāms, kuras semantiskās lomas un semantiskās pazīmes ir pietiekami būtiskas, lai tās ņemtu vērā nozīmju nošķiršanā, piem., vai semantiskā opozīcija *cilvēks / citas dzīvas būtnes* ļauj atšķirt nozīmes vai ne. Šādu semantisko nianšu ir daudz, un, ja nozīmes analizē mēģinātu aprakstīt katru vārda saistījumu ar noteiktām semantiskām lomām un vispārinātām apkaimes elementu semantiskajām pazīmēm, tad nozīmju un to nianšu būtu tik daudz, ka vārda šķirkļis būtu ļoti plašs, nepārredzams un grūti uztverams. Turklāt tas būtu pretrunā ar kognitīvās lingvistikas pieņēmumiem, ka cilvēkam pietiek zināt kategorijas tipiskos locekļus, lai spētu atpazīt pārējos. Skaidrojošās vārdnīcas mērķis būtu sniegt galvenās nozīmes un nozīmju nianšes, kas ļauj saprast vārda nozīmi konkrētā lietojumā.

Sintaktiskā saistāmība rāda, kādās sintaktiskās konstrukcijās vārds iesaistās, piem., vai tam iespējams saistījums ar tiešo vai netiešo objektu, noteiktas semantikas apstākļiem u. c. Te jāņem vērā ne tikai formālais aspekts (piem., kāds ir objekta locījums vai kāds saiklis ievada sekojošu palīgteikumu), bet arī gramatiskā semantika – piem., vai teikuma priekšmeta pozīcijā ir darītāja nosaukums vai kāda cita semantiskā loma. Tātad sintaktiskā saistāmība tiek analizēta kompleksā ar iepriekš aplūkoto semantisko saistāmību. Darbības vārdu nozīmju nošķiršanā raksta autore par būtiskām atzīst gramatiskā subjekta un gramatiskā objekta semantiskās lomas un semantiskās pazīmes (*dzīvs / nedzīvs, cilvēks / citas dzīvas būtnes, konkrēts / abstrakts*), kas var būt par pamatu nozīmju vai to nianšu šķiršanai. Dažkārt ņemas vērā arī konkrētākas semantiskās pazīmes. Sintaktiskā saistāmība var būt īpaši svarīga atsevišķu verbu nozīmju nošķiršanā. Piem., verba *būt* nozīmes vārdnīcā tiek nošķirtas, balstoties galvenokārt uz konstrukcijām, kurās tas ietilpst. Tas ir saprotams, jo *būt* ir visvairāk desemantizējies verbs un kalpo galvenokārt gramatisko nozīmju (laika, personas, modalitātes) izteikšanai, leksiskā semantika ir ļoti vispārināta un bez sintakses atbalsta te nav iespējams iztikt.

Viens no sintaktiskās saistāmības aspektiem, kas tradicionāli tiek rādīts vārdnīcas šķirkļī, ir pārejamība (transitivitāte) vai nepārejamība (intransitivitāte). Tā parāda, vai darbības vārdam ir iespējams saistījums ar tiešo objektu akuzatīvā (transitīvi verbi) vai tāda nav (intransitīvi verbi). Daudznozīmības sakarā svarīgi, ka vienam un tam pašam verbam var būt transitīvas un intransitīvas nozīmes. Šis aspekts kā viens no nozīmju šķiruma kritērijiem aplūkots arī leksikogrāfijas teorijā (sk., piem., Ozola 1970). Raksta autore nonākušas pie secinājuma, ka ne vienmēr iespējams vilkt skaidras robežas starp transitīvu un intransitīvu lietojumu, tāpēc šī

pazīme izmantojama tikai kompleksā ar citām (par to tuvāk sk. apakšnodaļā par nozīmes nianšu izpratni).

Kaut arī sintaktiskās saistāmības formālais aspekts varētu būt objektīvs (jo ir tieši novērojams) un samērā drošs nozīmju šķiršanas kritērijs, tomēr jāatzīst, ka dažkārt divas dažādas nozīmes var realizēties vienā un tajā pašā sintaktiskajā konstrukcijā un otrādi – viena nozīme dažādās konstrukcijās (sk., piem., verba *domāt* nozīmju analīzi 5.1. nodaļā).

Aizstāšana ar sinonīmu ir tradicionāls un plaši lietots paņēmieni nozīmes skaidrošanā, un to var izmantot arī nozīmju vai to nianšu nošķiršanā. Piem., vārds *spēlēt* ir aizstājams ar *atskaņot* saistījumā ar skaņdarba vai mūzikas nosaukumu (*spēlēt / atskaņot skaņdarbu, mūziku*), bet ne saistījumā ar mūzikas instrumenta nosaukumu (*spēlēt vijoli, bet ne atskaņot vijoli*). Tas ir pietiekams pamats nozīmes nianse šķiršanai. Arī hiponīmiskas attieksmes ar vārdiem *trinkšķināt, čīgāt* un citiem instrumentu spēlēšanas veidu nosaukumiem veidosies tikai šai vienai nozīmes niansei.

Ņemot vērā LVL struktūru un nepieciešamību fiksēt jēdzieniskās attieksmes starp vārdiem un to nozīmēm, sinonīmijas jēdziens iegūst īpašu nozīmību, un nozīmju skaidrojumos izmantotie sinonīmi var tieši norādīt uz sinonīmu kopām. Tomēr jāpatur prātā, ka valodniecībā nav vienotas sinonīmu izpratnes. Tradicionāli ar sinonīmiem saprot vārdus, kam ir „vienādas vai tuvas nozīmes” (Skujiņa 2007, 354), tomēr pēc šāda skaidrojuma sinonīmi ir grūti identificējami. Mēģinājumi definīciju precizēt, piem., sinonīmi ir „vārdi (resp., vārdu leksiski semantiskie varianti) ar vienādiem nozīmes galvenajiem komponentiem” (Veidemane 1970, 36) vai „vārdi, kuru semantiskā līdzība ir ievērojamāka par semantiskajām atšķirībām” (Cruse 2004, 154), tāpat nedod skaidrus kritērijus sinonīmu noteikšanā. Sinonīmu identificēšanā iespējams izmantot arī aizstāšanas metodi, bet šādi iespējams identificēt tikai absolūtos sinonīmus, kam ir vienādas nozīmes un kas savstarpēji nomaināmi jebkurā kontekstā. Pārējos gadījumos aizstāšana stilistisku vai jēdzienisku nianšu dēļ var būt iespējama tikai dažos kontekstos. Tāpēc jāatzīst, ka sinonīmija būtībā ir relatīvs jēdziens – vārdu nozīmes var būt vairāk vai mazāk sinonīmiskas, tajās var būt vairāk vai mazāk kopīgā.

4. Nozīmes nianšu izpratne

Vārda nozīmes nianse ir diezgan neskaidrs jēdziens, kaut gan leksikogrāfijas praksē tiek plaši izmantots. „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” dota šāda definīcija: „No vārda pamatnozīmes vai sekundārās nozīmes nedaudz atšķirīgs jēdzieniskais saturs, kas neveido patstāvīgu leksiski semantisko variantu, piem., vārda *ceļš* pamatnozīmes ‘speciāli izveidota zemes strēle sauszemes transportlīdzekļu, arī gājēju kustībai’ nianse ‘vieta (upē, ezerā, jūrā) ūdens transportlīdzekļu kustībai’.” (Skujiņa 2007, 263) Definīcijā minētais ‘nedaudz’ ir grūti nosakāms.

Praksē latviešu leksikogrāfi ir rīkojušies dažādi. Ne 1987. gadā izdotajā „Latviešu valodas vārdnīcā”, ne labotajā un pārstrādātajā šīs vārdnīcas versijā,

kas iznāk 2006. gadā, nozīmes nianse vārdu nozīmju skaidrojumos atsevišķi nav numurētas, ievadā norādīts vienīgi, ka „nozīmes nianse skaidrojumā parādītas aiz semikola” (Bāliņa et al. 2006, 10). Pats nozīmes nianse jēdziens nav skaidrots. Savukārt „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” priekšvārdā teikts: „Par nozīmes niansi uzskatīta relatīvi patstāvīga nozīmes sastāvdaļa. Pamats nozīmes nianse izdalīšanai parasti ir sīkākas semantiskas atšķirības, kas attiecināmas uz vienu un to pašu nozīmi, kā arī vārda gramatiski funkcionālās īpatnības. Piem., verba *aizplūst* 1. nozīmei *Plūstot attālināties* (piem., *par šķidrumu, strautu*) viena no niansēm ir // *Izplatīties* (*par skaņām*). Rādot nozīmes nianse, vārdnīcā iespējams veidot detalizētāku pārskatu par nozīmi, sīkāk raksturot vārda lietošanas nosacījumus.” (Bendiks et al. 1972, 11)

Elektroniskās „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas” šķirkļos nozīmes nianse, sekojot „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” paraugam, tiek rādītas, bet vārdnīcas instrukcijā nianse jēdziens nav skaidrots: „Nozīmju skaidrošanai MLVV izmantots trīspakāpju semantiskais dalījums, kas pirmo reizi latviešu leksikogrāfijā lietots „Latviešu literārās valodas vārdnīcā”. Vārda nozīmes daudznozīmju vārdiem apzīmētas ar arābu cipariem, bet sīkākas semantiskās atšķirības (nozīmes nianse) – ar paralēļu zīmi (/) vai semikolu. Paralēļu zīme likta, ja nozīmes nianse no nozīmes atšķiras diezgan ievērojami, bet semikols lietots gadījumos, kad atšķirības ir nelielas.” (<https://tezaurs.lv/mlvv/#/instrukcija>) Tātad nianšu nošķiršanas kritēriji nekur nav skaidri definēti, un vienīgi no šķirkļu struktūras var censties secināt, kādas semantiskas vai gramatiskas īpatnības bijušas tās pamatā.

Līdz šim Tēzaurā iekļautās nozīmes nianse pārņemtas no LLVV, tās var būt ļoti dažādas un pēc attieksmes pret virsnozīmi dalāmas tādos pašos tipos kā atvasinātās nozīmes attieksmē pret pamatnozīmi. Pirmkārt, nianse no virsnozīmes var atšķirties ar kādu semantisko elementu. Piem., verbam *uztvert* ir 3. nozīme ‘satvert (ko krītošu, mestu u. tml.)’ ar nozīmes niansi ‘satvert un atsist (volejbola, tenisa u. tml. spēlē bumbas servi, gremdi, piespēli)’ (LLVV), tātad pievienots semantiskais elements ‘atsist’.

Otrkārt, nianse no virsnozīmes var atšķirties ar semantisko saistāmību, proti, situācijas dalībnieku semantiskajām lomām vai semantiskajām grupām, pie kurām tie pieder. Piem., jau minētajai verba *uztvert* 3. nozīmei ‘satvert (ko krītošu, mestu u. tml.)’ ir arī otra nozīmes nianse ‘būt tādām, kurā (kas) tiek satverts, aizturēts u. tml., (tam) krītot, plūstot u. tml.’ (LLVV), tātad virsnozīme paredz dzīvu darītāju, savukārt nozīmes nianse – nedzīvu, piem., *filtrs uztver kaitīgas atkritumgāzes*. Gadījumos, kad dzīvs darītājs aizstāts ar nedzīvu, varam runāt par metaforisku nozīmes pārnese, tomēr verbam *uztvert* iekārtas vai priekšmeti darītāja lomā ir visai parasti, tāpēc tēlainību runātāji vairs neuztver un nozīmes nianse ir tieša, nevis pārneste. Dažos gadījumos līdzīgs nozīmes pārnese kvalificējams kā tēlainis, tādējādi nozīmes nianse atšķirībā no virsnozīmes ir pārneste, piem., verbam *staiģāt* viena no 1. nozīmes ‘vairākkārt vai ilgstoši ejot, pārvietoties (parasti dažādos virzienos) – par cilvēku’ niansēm ir pārneste – ‘virzīties (par parādībām dabā, parasti vēju, mākoņiem)’ (LLVV). Tēlainības saglabāšanās saistāma ar retāku dabas parādību nosaukumu lietojumu darītāja pozīcijā.

Līdzīgā veidā var atšķirties arī cietēju semantiskās grupas. Piem., verbam *durt* ir pamatnozīme ‘virzīt (kur iekšā), parasti ar piepūli (ko asu, smailu)’ (LLVV), piem., *durt mietu zemē*. Šīs nozīmes niansei ‘virzīt (ko) virsū (kam tievam, smailam)’ cietējs ir priekšmets, kuru uzdūr, piem., *durt desu uz iesma*, savukārt niansei ‘veidot (ar adatu, īlenu u. tml.) dūrienus, caurumus’ cietējs ir priekšmets, kas duršanas rezultātā rodas.

Treškārt, nianse no virsnozīmes var atšķirties ar sintaktisko saistāmību, piem., verbam *rakt* pamatnozīme ir uzskatīta par intransitīvu, jo iespējams lietojums bez tiešā objekta, piem., *Sapratu, ka jārok dziļāk!* (LVK2018). Divas šīs pašas nozīmes nianse LLVV kvalificētas kā transitīvas – viena bez jebkāda papildu semantiska skaidrojuma, acīmredzot tāpēc, ka verbu var lietot arī ar tiešo objektu, piem., *Kārlis raka siltumnīcā zemi* (LVK2018). Otrai transitīvajai nozīmei dots arī savs skaidrojums ‘durt lāpstu zemē un vērst augsnes virskārtu (piem., ko veidojot augsnes virskārtā)’ (LLVV), piem., *rakt puķu dobi*.

Šī raksta autore uzskata, ka par nozīmes niansi nebūtu jāuzskata transitīva verba lietojums bez tiešā objekta, ja tiešais objekts ir noprotams no konteksta vai situācijas vai arī ir tik vispārīgs, ka netiek nosaukts. Piem., vārdam *dzert* sniegta transitīva pamatnozīme ‘ieņemt mutē un norīt (šķidrumu)’ (LLVV) un intransitīva nozīmes nianse, kuru ilustrē tikai piemēri: *Dzert gribi?* (LVK2018). Vienīgi tad, ja intransitīvā lietojumā verba nozīmei pievienojas kāds jauns semantiskais elements, ir pamats nozīmes niansi šķirt, piem., verbam *lasīt* ir transitīva pamatnozīme ‘uztvert, saprast rakstu valodā (tekstu); uztverot, saprotot rakstu valodā (tekstu), runāt (to klausītājiem)’ un intransitīva nianse ‘būt tādām, kam piemīt spēja, prasme uztvert, saprast rakstu valodā (tekstu)’ (Tēzauris). Šajā gadījumā papildus saistāmības atšķirībai nianse ieguvusi semantisko elementu ‘prast’. Arī citos gadījumos formālā sintaktiskā saistāmība pati par sevi nav pietiekams pamats šķirt nozīmes nianse, ja tas nav saistīts ar semantiskām atšķirībām (sk. vārda *domāt* analīzi turpmāk rakstā).

Gan uz sintaktiskās, gan semantiskās saistāmības atšķirībām (precīzāk – uz semantiskās un sintaktiskās saistāmības savstarpējām attieksmēm) būtu attiecināmi gadījumi, kad ar vienu un to pašu verbu dažādos lietojumos tā pati situācija tiek atspoguļota no dažādiem skatu punktiem. Šādu gadījumu raksturošanai valodniecībā lieto terminu *diatēze*, kas nozīmē, ka situācijas dalībnieki paliek tie paši, bet mainās to sintaktiskais statuss. Piem., rakšanas darbībā ir iesaistīts gan darītājs (*cilvēks rok*), gan līdzeklis (*rakt ar lāpstu*), gan divu dažādu veidu cietēji – pārvietojamais (*rakt zemi*) un radāmais (*rakt bedri*). Sintaktiski var realizēt tikai vienu no cietējiem, bet situācija kopumā nemainās. Sintaktiskā subjekta pozīcijā var būt arī līdzeklis (*lāpsta labi rok, ekskavators rok*). Dažādi diatēzes gadījumi semantikas pētījumos aplūkoti visai plaši (Paducheva 2004, 51–79) un dalīti tipos, kas katrā valodā ir mazliet atšķirīgi. Citās semantikas teorijās šādi viena verba nozīmes pārnesumi ir raksturoti kā metonīmiski (Pustejovsky 1998, 31–33), savukārt kognitīvajā semantikā šis process raksturots kā perspektīvas maiņa vai profilēšana (Saeed 2000, 328–330) (sk. arī verba *spēlēt* analīzi 5.2. nodaļā).

Lai arī kā šī parādība tiktu interpretēta semantikā, leksikogrāfijā joprojām aktuāls paliek jautājums, vai šādas lietojuma atšķirības vārdnīcā vispār būtu

jāparāda (jo atšķiras tikai saistāmība, bet ne semantiskie elementi, kas ietilpst vārda nozīmē) un, ja jā, tad vai tās ir atsevišķas nozīmes vai vienas nozīmes nianšes. LVLT veidošanā šī problēma pilnībā nav atrisināma, jo tam vajadzīgs plašāks dialektu tipu apkopojums visā valodas sistēmā, nevis tikai biežāk lietoto verbu grupā. Tomēr gadījumos, kad semantiskie elementi nemainās, autori sliecas šīs atšķirības kvalificēt kā nozīmes nianšes, nevis dažādas nozīmes. Kaut arī šādi metonīmiski pārnēsumi nereti ir ļoti regulāri un valodas lietotājiem vispārzināmi, tomēr precīzu informāciju, vai konkrētam vārdam tādu pārnēsumu lieto vai nelieto, būtu iespējams uzzināt tieši vārdnīcā.

LLVV nozīmes nianšes tiek veidotas tā, ka tās var tieši neatbilst galvenajai nozīmei – nozīme var iekļauties pamatnozīmes aprakstā, bet var arī atšķirties ar kādu semantisku elementu, nonākot pretrunā ar pamatnozīmē ietvertu informāciju, kas vārdnīcas lietotāju var mulsināt. LVLT veidotāji, pārskatot nozīmes, cenšas pārveidot un vispārināt pamatnozīmes raksturojumu tā, lai tas būtu vispārīgāks un atbilstu nozīmes nianšēm, nenonākot pretrunā ar tām (sk. piem., verba *spēlēt* trešās nozīmes analīzi 5.1. nodaļā).

Nodaļas nobeigumā jāpiebilst, ka nozīmes nianšu skaits var būt atkarīgs no vārda nozīmju skaita vispār. Protams, nepieciešamība veidot pārskatāmu un ērti uztveramu šķirkli var radīt vēlmi īpaši daudznozīmīgu vārdu sīkās nozīmes nianšes vārdnīcā nešķirt vai samazināt, jo „šķirklis jau tā ir tik milzīgs, cilvēki apjuks”. Tomēr, ja vēlamies īstenot iespējami konsekventu pieeju, tad kritēriji vienādā mērā jāattiecinā uz visiem vārdiem. Arī raksta 1. nodaļā minētais projekta mērķis veidot sinonīmu kopas liek izmantot vienādus principus līdzīgas nozīmes vārdu nianšu izšķiršanā. Piem., vārdam *domāt* viena no daudzajām nozīmēm ir nozīme ‘rūpēties, gādāt (par kādu, par vēlamu rezultātu)’ (LLVV) bez kādām nozīmes nianšēm. Savukārt vārdam *rūpēties* ir šķirtas divas nozīmes atkarībā no tā, vai rūpju objekts ir cilvēks vai vēlmais rezultāts, bet verbam *gādāt* šī nozīme tiek attiecināta tikai uz cilvēku kā objektu. Lai izveidotu starp šīm nozīmēm atbilstošas sinonīmu kopas, būtu nepieciešams arī vārdam *domāt* šķirt vismaz nianšes atkarībā no rūpju objekta.

Tātad var secināt, ka kritēriji, kurus izmanto gan atsevišķu nozīmju, gan nozīmes nianšu nošķiršanā, ir vieni un tie paši – nozīmi veidojošie semantiskie elementi, semantiskā saistāmība ar dažādu semantisko lomu un dažādu semantisko grupu argumentiem, sintaktiskā saistāmība, kā arī semantiskās un sintaktiskās saistāmības savstarpējās attiecības. Tādēļ nav iespējams droši šķirt atsevišķu nozīmi no nozīmes nianšes, un tas ir atkarīgs no konkrētā leksikogrāfiskā avota autoru koncepcijas.

5. Dažādu semantisko grupu verbu daudznozīmība

Šajā raksta nodaļā aplūkoti semantiskās un sintaktiskās saistāmības ziņā atšķirīgi trīs dažādu semantisko grupu verbi. Atsevišķi aplūkota katra verba nozīmju sistēma, ietverot arī nozīmju nianšes, izskaidroti nozīmju nošķiršanā izmantotie

kritēriji, kā arī iztirzātas semantiskās analīzes gaitā radušās problēmas.³ Gandrīz visi ilustratīvie piemēri ņemti no LVK2018.

5.1. Domāt

Domāt pieder pie prāta darbības verbu semantiskās grupas, pamatnozīmē tas ir vienvalents, tātad intransitīvs. Domāšanas subjekts visās nozīmēs ir cilvēks, tāpēc nozīmju diferencēšanā svarīga ir objekta un adverbialas nozīmes paplašinātāju esamība un semantika – domāšanas veids, domu saturs u. tml.

1. nozīmei ‘izziņas darbībā censties noskaidrot objektīvās īstenības parādības, to būtību, veidot spriedumus, secinājumus par tām’, kuru varētu skaidrot arī ar sinonīmiem ‘prātot, izziņāt’, raksturīgi, ka tās semantiskā un sintaktiskā apkaime ir visplašākā. Varētu teikt, ka šī nozīme parādās bez tipiskas apkaimes, jo tā nav tik specifiska kā vairākām atvasinātajām nozīmēm:

- (1) *Tās audzina skolēnos precizitāti un kārtību, māca **domāt** un savus spriedumus pamatot.* (LVK2018)

Tomēr noteiktus apkaimes tipus var konstatēt arī pamatnozīmei. Pirmkārt, apkaimē mēdz būt veida apstākļi, kas var būt izteikts gan ar veida apstākļa vārdu (2), gan lietvārda lokatīvu (3):

- (2) *Tā attīsta audzēkņos spējas analītiski un kritiski **domāt**.* (LVK2018)
 (3) *[..] gan sieva, gan vīrs sāk **domāt** vienkāršos nepaplašinātos teikumos [..]* (LVK2018)

Otrkārt, apkaimē mēdz būt ar papildinātāju nosaukts domu saturs, proti, tas, par ko domā:

- (4) *Ja **domājam** par laulību un tikumību, tad galu galā šī nemateriālā sfēra taču ir nesarīdīnāmi svarīgāka kā naudiskās, materiālās lietas.* (LVK2018)

Treškārt, domu saturs un reizē veids var būt izteikts arī ar objekta palīgteikumu. Svarīgi, ka šo palīgteikumu ievada kāds patstāvīgs vārds – apstākļa vārds vai vietniekvārds – saikļa funkcijā (teikumus varētu arī papildināt – *domāt par to, kā / kāds / kāpēc* [..]), bet ne saiklis *ka* (kas jau norāda uz otro nozīmi):

- (5) *[..] jaunās dāmas jau **domāja**, kā skaistāk un pievilcīgāk gērbties.* (LVK2018)
 (6) *Bille sāka **domāt**, kāds brīnums ar viņu varētu notikt.* (LVK2018)

1. nozīmei ir viena nianse ‘iztēlē, atmiņā veidot tēlus, ainas; iztēloties, atcerēties’, kas no virsnozīmes atšķiras ar to, ka dominē nevis prātošana un izziņāšana,

³ Šajā rakstā analizēto verbu jaunizveidoto Tēzaura nozīmju sistēmu salīdzinājums ar LLVV tabulu veidā atrodams projekta tīmekļvietnē https://wordnet.ailab.lv/data/documents/2021/Lokmane_Rituma-verba-pielikums.pdf.

bet gan iztēlošanās, turklāt iztēloties var gan to, kas noticis pagātnē (tāpat atcerēties), gan to, kas nekad nav noticis, bet pastāv cilvēka domu pasaulē. Šī nianse visbiežāk realizējas noteiktā apkaimē, piem., ja domu saturs īstenojas kā tiešā (7) vai noģiedamā (8) runa:

- (7) *Un es **domāju** sevī: „Varbūt es iestāšos.”* (LVK2018)
 (8) *Es **domāju**: ja es būtu zēns, tad gan es gribētu būt priesteris.* (LVK2018)

Tiešais objekts 1. nozīmei nav raksturīgs, izņemot vienīgi satura objektu (*domāt dziļas / savas domas* u. tml.), kas var norādīt uz jau minēto nozīmes niansi:

- (9) *Vajadzēja domāt **kaut ko gaišu.*** (LVK2018)

2. nozīmi var skaidrot ar sinonīmu ‘uzskatīt’, tās tipiskā apkaimē ir objekta palīgteikums, ko ievada saiklis *ka*:

- (10) *Katrs klusuciešot **domā**, ka tieši viņš kļuvis par viņsaules vārdu upuri.* (LVK2018)

Starp teikuma daļām var būt bezsaikļa saistījums, tomēr nozīme paliek tā pati neatkarīgi no tā, vai saiklis *ka* tiek lietots vai ne:

- (11) *Kad mani sit nost, **domā**, viņa raud?* (LVK2018)

Apkaimē var būt arī deiktisks veida apstākļa vārds *tā, tāpat*, kas norāda uz vājinātu pārliecību un nozīmes niansi, kas skaidrojama ar sinonīmiem ‘likties, šķist’ (sal. šķituma verbu apkaimi – *tā jau man likās*):

- (12) – *Tā jau es **domāju**, – viņa nosaka, izvelk no kabatas maciņu, no maciņa spožu latu un padod Billei.* (LVK2018)
 (13) *Ziedaļa laikam **domāja tāpat**, gāja un patiesi – bija pļaviņa ar it labu zāli un pļaviņai pa vidu šaura tērcīte.* (LVK2018)

Iespējama arī kombinēta apkaimē, kur ir gan apstākļa vārds, gan objekta palīgteikums:

- (14) – *Re, ku’, es jau tā domāju, ka vienai vēl vajag būt.* (LVK2018)

Kā norādīts raksta teorētiskajā daļā, sintaktiskā apkaimē ne vienmēr ir pietiekams nozīmju šķiršanas kritērijs. LVK2018 ir piemēri ar vietniekvārdu *kas* tiešā objekta funkcijā. Atkarībā no tā, vai dominē domu satura jeb tēmas vai viedokļa jeb uzskata nozīme, piemērus iespējams piekārtot pirmajai (15) vai otrajai (16) nozīmei.

- (15) *Un, ko domā Klusu māte, pie zārka sēdēdama, neviens neuzminēs.* (LVK2018)
 (16) *Ziedaļa mētāja galvu, slaistīja ausis un šņāca, visādi izrādīdama, ko viņa domā par tādu tramdīšanu mājās un atpakaļ.* (LVK2018)

3. nozīme ‘rūpēties, gādāt (par vēlamu rezultātu)’ tieši izriet no pirmās, jo arī tās tipiskā apkaimē ir *domāt par kaut ko*. Uz šo nozīmi norāda objekta

semantika – ar prievārdu piesaistīti tādas semantikas vārdi kā *attīstība, drošība, peļņa, laulības, saderināšanās, kopīga nākotne* utt. – tātad vēlamas lietas, kuru iegūšanā jāiegulda pūles. Nozīmes saikne ar pamatnozīmi ir metonīmiska – domāt, lai noteiktā veidā rīkotos:

(17) [...] *katrs īpašnieks sāktu domāt tikai par savu peļņu.* (LVK2018)

Apkaimē bez objekta nosaukuma var būt arī nolūka palīgteikums:

(18) *Sekmīgi tas notiks tad, ja skolotājs [...] domās arī par to, lai topošais speciālists pārzinātu visdažādākos ar nākamo profesiju saistītus vides jautājumus.* (LVK2018)

Nozīmes nianse ‘rūpēties, gādāt (par kādu)’ metonīmiski izriet no virsnozīmes: rūpēties par kāda labklājību, tātad rūpēties par kādu:

(19) – *Domā tikai par sevi, par mūsu ģimeni...* (LVK2018)

Vienādās apkaimes dēļ var rasties grūtības nošķirt rūpēšanās nozīmi no pamatnozīmes. Iespējami arī robežgadījumi, jo vēlamais mērķis vispirms ir prātošanas, izziņas objekts, tikai pēc tam seko rīcība, resp., rūpēšanās:

(20) *Sāku domāt par pārcelšanos uz Rietumu krastu.* (LVK2018)

4. nozīme ‘būt nolūkam, nodomam, gribēt, arī paredzēt, gatavoties (ko darīt)’ realizējas specifiskā apkaimē – kopā ar darbības vārda nenoteiksmi:

(21) *Ar viltu tiki domājīs virvju vijēju šrāgā iepirkties?* (LVK2018)

(22) – *Ko tu domā darīt ar tiem?* (LVK2018)

Šie piemēri ilustrē to, kā apkaimē korelē ar pārmaiņām semantikā, proti, savienojumā *domāt pārceļties uz Rietumu krastu* īstenojas nodoma un gatavošanās nozīme, turpretim *domāt par pārcelšanos uz Rietumu krastu* – spriešanas, pārdomu, nevis aktīvas plānošanas nozīme.

5. nozīme ‘paredzēt kādam nolūkam’ ir specifiska ar to, ka tā īstenojas galvenokārt vienā gramatiskā formā – ciešāmās kārtas pagātnes divdabja formā, un apkaimē ir nolūka apstāklis:

(23) *Bibliotēka domāta ne tikai lasīšanai, bet arī sarunām.* (LVK2018)

Arī **6. nozīme** ‘saprast, precizēt, uztvert runas priekšmetu’ visbiežāk realizējas ciešāmās kārtas pagātnes divdabja formā (24), tomēr atrodami arī darāmās kārtas piemēri noteiktā apkaimē – *domāt ko ar ko* (25) vai *domāt ko* (26):

(24) *Šajā gadījumā ar „mulķiem” parasti ir domāti jau pieauguši vīrieši.* (LVK2018)

(25) *Lai mēs noticētu, lai mēs neņirgtu, kur nu, lai mēs vispār saprastu, ko viņš ar to bija domājīs.* (LVK2018)

(26) *Tu domā mīlestību?* (LVK2018)

Varam secināt, ka verba *domāt* nozīmes un nozīmju nianse bija iespējams šķirt, izmantojot galvenokārt sintaktiskās un semantiskās saistītības analīzi, kā palīgmetodes lietojot iespēju aizstāt ar sinonīmu un semantisko elementu analīzi.

5.2. Spēlēt

Spēlēt pieder pie fiziskas darbības verbu semantiskās grupas, pamatnozīmē tas ir divvalents, tātad transitīvs. Nozīmju nošķiršanā izšķirīgi ir tas, pie kādas semantiskās grupas pieder sintaktiskais objekts: spēles un rotaļas, teātris vai lomas, mūzika vai mūzikas instrumenti. Atšķiras arī darbības veids, tātad nozīmes semantiskie elementi.

Vārda **1. nozīme** ‘veikt noteiktu darbību kopumu (spēli), kam ir sacensības pazīmes un ar ko cenšas sasniegt vēlamo rezultātu, izmantojot prasmes, iemaņas, arī apstākļu nejaušu sakritību; gūt prieku, izklaidēties’ ir definēta samērā plaši, jo spēles ir ļoti atšķirīgas un semantiskie elementi dažādi kombinējas atkarībā no spēles tipa, piem., vai spēles mērķis ir panākumi vai izklaide, vai spēlei ir noteikumi, vai tai raksturīga iztēlošanās vai atdarināšana.

- (27) *Iztukšojām pāris kokteiļus un viņš jau prašņāja, vai arī Elke spēlē golfu.* (LVK2018)
- (28) *Atvainojies viņš aizgāja to meklēt spēļu automātu zālē, kur divi čigāni šobrīd vientulīgi spēlēja pokeru.* (LVK2018)

LLVV šķirtas divas nozīmes, balstoties uz tā, vai spēlei ir mērķis gūt panākumus vai tikai izklaidēties. Otrās nozīmes sinonīms ir *rotaļa*, bet piemērā (29) redzams, ka arī rotaļai var būt sacensības elementi un noteikts mērķis:

- (29) *Arī rotaļas ir kļuvušas organizētākas: ja bērni spēlē kādu komandu spēli, tad Šnobelis viņus sadala divās grupās tā, lai abas grupas spēku ziņā būtu vienlīdzīgas.* (LVK2018)

Mūsaprāt, būtiska pazīme drīzāk varētu būt izlikšanās un atdarināšanas elements, kur parādās tuvums teātra spēlei un kas tagad Tēzaurā izcelts kā nozīmes nianse:

- (30) *Tur Jančelis un Bille spēlēja „pašiem savu māju”, kad citu nebija sētā.* (LVK2018)

Reizē ar vienas vispārīgas verba nozīmes izveidošanu tika koriģētas arī vārda *spēle* nozīmes – divas apvienotas vienā.

2. nozīme aizstājama ar sinonīmiem ‘atveidot, tēlot’. LLVV kā objekts minēts tikai drāmas daiļdarbs, bet ne loma, kas klasificēta kā metonīmiski motivēta nozīmes nianse. Tomēr piemēru vairums LVK2018 ir tieši lomu spēlēšana, tāpēc likās loģiski nozīmes skaidrojumu padarīt vispārīgāku, bet apakšnozīmi dzēst. Šis būtu gadījums, kad metonīmija neparādās kā atsevišķa nozīme vai nozīmes nianse un abi objektu tipi – daļa (loma) un veselais (izrāde) – īstenojas vienā nozīmē:

- (31) *Eidis ļoti vēlējās šo lomu spēlēt „Indulī un Ārijā”.* (LVK2018)

- (32) *Dailes teātra aktrise pauž prieku par iespēju spēlēt teātri savā dzimtajā pilsētā.* (LVK2018)

Šai nozīmei ir viena nianse, kas skaidrojama ar sinonīmu 'izlikties' un identificējama pēc noteiktām apkaimes leksēmām tiešā objekta funkcijā – *spēlēt gudrinieku, muļķi, politiķi, spēlītes, teātri* (pārnestā nozīmē):

- (33) *Milzīgas lata likmes, miljards Parex glābšanai, valsts finanšu krahs, bet viņš spēlē gudrinieku – un kas Latvijai no tā?* (www.diena.lv)

3. nozīmi 'atskaņot skaņdarbu ar mūzikas instrumentu, instrumentiem vai iekārtu' no iepriekšējām atšķir gan darbības raksturs, tātad semantiskie elementi, gan argumentu semantika, proti, sintaktiskais subjekts ir cilvēks, sintaktiskais objekts ir mūzika vai skaņdarbs, bet līdzeklis ir mūzikas instruments vai iekārta. Četrās nozīmes niansēs spilgti izpaužas diatēze:

- 1) mūzikas instruments ir sintaktiskais objekts (*Meitene spēlē vijoli*);
- 2) mūzikas instruments ir sintaktiskais subjekts (*Vijole spēlē skumju mūziku*);
- 3) subjekts ir iekārta, kas atskaņo mūziku (*Radio spēlē rokmūziku*);
- 4) subjekts ir mūzika (*Virtuvē skaļi spēlēja mūzika*).

Šīs nozīmes sinonīmu kopas izveidē redzams, cik būtiski izmantot vienus un tos pašus kritērijus nozīmju nošķiršanā – tā kā vārda *atskaņot* nozīmes ir šķirtas pēc subjekta semantiskās grupas, attiecīgi arī *spēlēt* 3. nozīmē jāšķir nozīmes nianse tā, lai varētu precīzi parādīt, ar kuru no tām veidojas sinonīmu kopa.

Kopumā verba *spēlēt* nozīmju nošķiršanā vissvarīgākais kritērijs ir situācijas dalībnieku semantika, tātad semantiskā saistāmība, un iespēja aizstāt ar sinonīmu, turpretim sintaktiskā saistāmība visām nozīmēm ir gandrīz vienāda, īsti intransitīva ir tikai trešās nozīmes nianse (*mūzika spēlē*).

5.3. Dot

Dot pieder pie fiziskas darbības verbu semantiskās grupas, pamatnozīmē tas ir trīsvērtis, tātad transitīvs, un bez tiešā objekta akuzatīvā piesaista arī netiešo objektu datīvā. Semantiski verbs *dot* ir diezgan izplūdis, jo dodamajam objektam ir plaša amplitūda – no konkrēta priekšmeta līdz abstraktiem stāvokļiem, apstākļiem u. tml. Subjekta pozīcijā var būt ne tikai cilvēks vai cilvēku grupa, bet arī, piem., apstākļi, proti, viss, kas var būt par cēloni tam, ka kāds kaut ko iegūst. Tātad došanas darbība valodā tiek interpretēta ļoti plaši kā cēloņsakarība. Minēto semantisko īpatnību dēļ verbs *dot* ir bieži lietots un tam ir plaša apkaime. Šis ir arī viens no tiem verbiem, kura ekvivalenti daudzās pasaules valodās mēdz gramatizēties (Heine, Kuteva 2002, 149–155) – tas nozīmē, ka paša verba semantika sniedz arvien mazāku ieguldījumu vārdu savienojuma semantikā. Iespējams, tieši šī iemesla dēļ vairākām verba *dot* nozīmēm gan LLVV, gan Tēzaurā nošķirts vairāk nozīmes nianšu nekā iepriekš aplūkotojumiem.

1. nozīme 'sniegt (priekšmetu ar roku vai instrumentu), lai kāds paņemtu, saņemtu' raksturo fizisku darbību, kurā gan darītājs, gan saņēmējs ir dzīvas būtnes, bet dodamais objekts (semantisko lomu teorijā – tēma) ir priekšmets:

(34) – *Nu tad **dod** to grozu un desmit santīmus šurp.* (LVK2018)

Šai nozīmei ir trīs nozīmes nianse – pirmajām divām ir sarunvalodas stilistikā nokrāsa un atbilstoši sinonīmi ‘pārdot’ un ‘maksāt’ (35):

(35) *Bet ne jau Saeima lems, cik **dot** par cūku, cik dot par govi, par vēl kaut ko.* (Saeimas korpus)

Trešā nianse ir pārnesta un skaidrojama ar sinonīmiem ‘veltīt, dāvināt, ziedot, upurēt’, šeit objekts ir nevis priekšmets, bet gan abstrakts nojēgums (mīlestība, dziesmas u. c.):

(36) *Vai tad ir vēl kāds, kurš **dod** mīlestību?* (LVK2018)

2. nozīme ‘atļaut lietot vai iegūt īpašumā (parasti kādas materiālas vērtības)’ no pamatnozīmes atšķiras ar semantiskajiem elementiem, jo raksturo nevis fizisku došanas darbību, bet atļaujas sniegšanu kaut ko lietot vai iegūt īpašumā:

(37) *Mācītājmājā apmeties bārdains pops un izsludinājis, ka visiem, kas pāriešot ķeizara ticībā, ķeizars **došot** zemi.* (LVK2018)

Šai nozīmei ir trīs nozīmes nianse – viena ar sarunvalodas nokrāsu ‘izprecināt’, piem., *dot meitu par sievu*, otra arī ar sarunvalodas nokrāsu, turklāt novecojusi ‘piešķirt tiesības nodarbināt (kādu cilvēku)’, piem., *dot dēlu par ganu*, trešā ‘piešķirt nosaukumu, nosaukt’, piem., *dot bērnam vārdu*. No virsnozīmes tās atšķiras ar objekta semantiku.

3. nozīme ‘ražot, radīt (materiālas vai garīgas vērtības)’ no pirmajām divām atšķiras ar to, ka objekts iepriekš neeksistē, bet gan tiek radīts, turklāt var būt gan konkrēts, gan abstrakts:

(38) *Pie atbilstošas kopšanas [...] dobes **dod** ražu vairākus gadus pēc kārtas.* (LVK2018)

4. nozīme ‘piešķirt, sagādāt, nodrošināt, izraisīt (piemēram, kādus apstākļus, stāvokli); būt par pamatu, nosacījumu (piemēram, kādam stāvoklim, darbībai)’ izriet no otrās un atšķiras ar abstraktu objektu. Tā var raksturot gan apzinātu nodrošināšanu, gan nejaušu cēloni, tātad centrā izvirzās cēlonības attieksmes starp subjektu un objektu.

(39) *Droši vien tāpēc viņš vis nesamierinājās ar īslaicīgu popularitāti, ko **dod** deputāta amats.* (LVK2018)

Šai nozīmei ir divas nozīmes nianse, kas identificējas pēc gramatiskās formas vai specifiskas sintaktiskās apkaimes: pirmā nianse ‘būt iedzimtam’ realizējas dīvdabja formā, piem., *viņam no dabas ir daudz dots*, otrā – kopā ar nenoteiksmi un skaidrojama ar sinonīmu ‘ļaut’:

(40) – ***Dodiet** man arī pamēģināt, – Bille lūdz Mudītes māti.* (LVK2018)

5. nozīme ‘sniegt informāciju mutvārdos vai rakstveidā, parādīt (piem., ar žestu)’ no iepriekšējām atšķiras ar objekta semantisko grupu – tā ir informācija:

- (41) *Norādes dot jau es varu, bet domāt jādomā pašam.* (Emuāri)

Šai nozīmei ir trīs nianse, pirmā ir skaidrojama ar sinonīmu 'ievietot' un identificējama pēc apkaimes – leksēmas, kas nosauc kādu tekstu:

- (42) *Latvietim, kamēr nekas labāks nav sacerēts, jāpieturas pie Konversācijas vārdnīcā dotās mīlestības definīcijas.* (LVK2018)

Otrā nianse 'būt zināmam' realizējas divdabja formā:

- (43) *Invariantu metodes būtība – atrast piemērotu īpašību, kas piemīt sākumā dotajiem lielumiem un nemainās procesa gaitā.* (LVK2018)

Trešā nianse 'nogādāt signālu, datus, informāciju no vienas iekārtas uz otru' ir jauna un izsecināma no korpusa materiāliem. Objekts joprojām ir informācija, bet informācijas avots un saņēmējs ir nevis dzīvas būtnes, bet iekārtas:

- (44) *Siksna pat spēja vienlaicīgi dot signālu gan uz Garmin GPS iekārtu, gan uz telefonu.* (Emuāri)

6. un 7. ir stilistiski iezīmētas sarunvalodas nozīmes, kas attiecīgi skaidrojamas ar sinonīmiem 'noteikt' (45) un 'sist' (46):

- (45) *Kaut gan Merkam tikai nesen bija palikuši trīsdesmit gadi, druknā auguma, kailā galvīdus un raupjo sejas vaibstu dēļ viņam varētu dot arī četrdesmit.* (LVK2018)
- (46) *Ja es prastu dot pretī, mēs kautos.* (LVK2018)

8. nozīme ir no valodas normas viedokļa nevēlama 'šis, pašreizējais', kas realizējas ciešāmās kārtas divdabja formā:

- (47) *Ja šo apstākļu nav, tad tā dotajā gadā augļķermeņus gluži vienkārši neveido.* (LVK2018)

LLVV minētā pēdējā nozīme 'šaut' netika konstatēta nevienā korpusā; LLVV ilustrācijai minēti tikai divi viena autora piemēri, tāpēc šāds lietojums būtu uzskatāms par individuālu nozīmes pārnese, nevis valodā nostiprinājušos nozīmi.

Kopumā var secināt, ka verba *dot* nozīmju nošķiršanā vissvarīgākās ir tiešā objekta (akuzatīvā) semantiskās grupas. Divos gadījumos nozīmju vai to nianšu nošķiršanā ir svarīga paša verba gramatiskā forma (pagātnes ciešāmās kārtas divdabja *dots*).

Galvenie secinājumi

Vārda leksiskās semantikas dalījums atsevišķās nozīmēs jeb leksiski semantiskajos variantos var būt dažāds atkarībā no mērķa. LVLTL izveidē mērķis ir nonākt pie tāda nozīmju šķīruma, kas ļautu izveidot sinonīmiskas, hiponīmiskas, meronīmiskas un antonīmiskas saites starp nozīmēm un nozīmju niansēm un vienlaikus būtu

pārskatāms un viegli uztverams jebkuram elektroniskās vārdnīcas Tēzaurs lietotājam, arī valodas apguvējiem.

Nozīmes tiek šķirtas, balstoties uz kritēriju kopuma. Izmantotie kritēriji ir šādi: semantiskie elementi, kas ietilpst verba nozīmē, semantiskā saistāmība (argumentu semantiskās lomas un vispārīgas semantiskas pazīmes), sintaktiskā saistāmība (argumentu sintaktiskās funkcijas un formālās izteikšanas veidi), kā arī iespēja aizstāt ar sinonīmu.

Kurš kritērijs ir visnoderīgākais, tas atkarīgs gan no verbu semantiskās grupas, gan individuālām saistāmības un leksiskās semantikas īpatnībām. Pārejošajiem vārdiem *spēlēt* un *dot* visvarīgākā ir semantiskā saistāmība ar objektu, resp., objektu semantiskās grupas, vienīgi vārdam *domāt* vienlīdz informatīva izrādījiesies gan semantiskā, gan sintaktiskā saistāmība (piem., objekta formālā izveide un iespēja piesaistīt noteiktu tipu palīgteikumus). Subjektu un objektu semantiskā grupa ir ciešā sakarā ar darbības norisi – tātd semantiskajiem elementiem, kas veido vārda nozīmi. Visos gadījumos iespēju robežās izmantota arī iespēja aizstāt ar sinonīmu, paturot prātā nepieciešamību veidot sinonīmu kopas.

Ņemot vērā, ka vārda semantika ir difūza un nozīmju lauks ir nepārtraukts, nozīmes izriet cita no citas un tāpēc robežojas. Tomēr leksikogrāfijā vispār un arī LVLT sakarā svarīgi, lai robežpiemēru būtu iespējami maz, jo pretējais liecinātu par neadekvātu nozīmju šķīrumu.

Kaut gan nozīmes nianse jēdziens nav skaidri definēts, tomēr leksiskā tīkla izveidē verbu nozīmes nianšu šķīrums izrādījies lietderīgs. Nepieciešams formulēt virsnozīmi pietiekami vispārīgi, lai tajā ietilptu arī nianse. Kritēriji, pēc kuriem tās šķirtas, ir tie paši, kas ļauj nošķirt pašas nozīmes: visbiežāk nianse atšķiras ar semantisko saistāmību, īpaši subjekta vai objekta semantisko grupu. Vienlaikus nozīmes nianse ir veids, kā parādīt metonīmiskus (retāk metaforiskus) pārnesešus, kam nevar piešķirt atsevišķas nozīmes statusu. Tomēr jāuzsver, ka konsekvents risinājums nozīmes nianšu nošķiršanā, visticamāk, nav iespējams, jo nav nosakāms precīzi, cik lielām vai būtiskām jābūt atšķirībām, lai varētu postulēt atsevišķu nozīmi.

Saīsinājumi un apzīmējumi

Emuāri	<i>Latviešu valodas emuāru korpus</i>
LVK2018	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus</i>
LLVV	<i>Latviešu literārās valodas vārdnīca</i>
LVLT	<i>Latviešu valodas leksiskais tīkls</i>
LVV	<i>Latviešu valodas vārdnīca</i>
MLVV	<i>Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca</i>
Saeimas korpus	<i>LR 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus</i>
Tēzaurs	<i>Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca internetā Tēzaurs.lv.</i>

Avoti

1. *Latviešu valodas emuāru korpus*. Pieejams: www.korpuss.lv/id/Emu
2. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus*. 2018. gada versija. Pieejams: www.korpuss.lv/id/LVK2018
3. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1972–1996. Pieejams: www.tezaurs.lv/lv
4. *LR 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus*. Pieejams: www.korpuss.lv/id/Saeima
5. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: www.tezaurs.lv/mlvv
6. *Tēzaurus.lv*. Pieejams: www.tezaurs.lv

Literatūra

1. Baldunčiks, Juris. 2012. Pārskats par nozīmīgākajām vienvalodas vārdnīcām: skaidrojošās vārdnīcas, svešvārdu vārdnīcas, etimoloģijas vārdnīca, slenga vārdnīca. *Vārdnīcu izstrāde Latvijā: 1991–2010*. Lauzis, Aldis (red.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 110–194.
2. Bāliņa, Rita. 1972. Konteksta izmantošana verba leksiski semantisko variantu noteikšanā. *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam*. Grabis, Rūdolfs (red.). Rīga: Zinātne, 255–273.
3. Bāliņa, Rita et al. 2006. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.
4. Bendiks, Hermanis et al. (red.). 1972. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1. Rīga: Zinātne.
5. Cruse, Allan D. 2004. *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
6. *EuroWordNet*. Pieejams: <https://archive.illc.uva.nl/EuroWordNet/>
7. Freimane, Inta. 1983. *Latviešu valodas skaņu verbi*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.
8. Jackson, Howard. 2002. *Lexicography. An Introduction*. London, New York: Routledge.
9. Goddard, Cliff. 1998. *Semantic Analysis. A Practical Introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press.
10. Heine, Bernd, Kuteva, Tania. 2002. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511613463>
11. Kuplā, Ieva. 2014. Kompleksa pieeja daudznazīmīga verba semantiskās struktūras analīzē. *Valoda: nozīme un forma*. 4, 77–92. DOI: 10.22364/vnf.4
12. Laua, Alise. 1981. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga: Zvaigzne.
13. Levāne-Petrova, Kristīne. 2019. Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus, tā nozīme gramatikas pētījumos. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 131–146. DOI: <https://doi.org/10.22364/vnf.10>
14. Ozola, Ārija. 1970. Par verba transitivitāti un intransitivitāti. *Latviešu valodas un literatūras problēmas*. Rīga: Zvaigzne, 95–102.
15. Paducheva, Elena. 2004. *Dinamicheskie modeli v semantike leksiki*. Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury.
16. Pustejovsky, James. 1998. The generative lexicon. *Language*. 73(3), 597–600. DOI: <https://doi.org/10.2307/415891>
17. Saeed, John I. 2000. *Semantics*. Oxford, Massachusetts: Blackwell Publishers.

18. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
19. Stammers, Jonathan. 2008. *Unbalanced, Idle, Canonical and Particular: Polysemous Adjectives in English Dictionaries*. *Lexis*. 1. Pieejams: <https://journals.openedition.org/lexis/771>
20. Taylor, John R. 2009. *Linguistic Categorization*. Oxford: Oxford University Press.
21. Veidemane, Ruta. 1970. *Latviešu valodas leksiskā sinonīmija*. Rīga: Zinātne.
22. Wierzbicka, Anna. 1996. Semantics. Primes and universals. *Journal of Linguistics*. 74(1), 180–183. DOI: <https://doi.org/10.2307/417582>
23. Zuicena, Ieva. 2010. Vārda nozīmes skaidrojums „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā”. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 14(1), 369–374.
24. Žilinskaite-Šinkūniene, Egle. 2013. Prievārdu pētīšanas metodes. *Valoda: nozīme un forma*. 3, 159–171. DOI: 10.22364/vnf.3

Summary

The article deals with the principles and process of creation of the electronic lexical database *WordNet* for the Latvian language. The focus is directed at elaboration of common criteria for word sense distinction.

The theoretical part briefly describes key notions in lexical semantics as related to the semantic structure of polysemantic words, especially verbs. Special attention is paid to the types and mutual relations of senses, and their description in dictionaries. The main goal of this part is to elaborate common criteria for distinguishing verb senses according to semantic theory, lexicographic sources, and corpus data. In relation to this, the notion of subsense revealing subtle differences in meaning and its relations to the superordinate sense is described in detail.

The empirical part of the article discusses the system of senses of three polysemantic verbs belonging to different semantic groups – *domāt* ‘to think’, *spēlēt* ‘to play’, and *dot* ‘to give’. Discussion reveals practical application of the main criteria of word sense distinction, also highlighting some basic problematic issues. It has been concluded that verb sense distinction should be based on a complex of criteria, and the dominating criterion is chosen according to the semantic group the verb under analysis belongs to.

Keywords: electronic language resource; Latvian *WordNet*; lexical semantics; polysemy; synonymy; valency.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)